

ЄВРОПЕЇЗМИ У СКЛАДІ ТУРЕЦЬКОЇ ФАХОВОЇ МОВИ ТОРГІВЛІ

Телешун К. О.

Актуальність роботи обумовлюється відсутністю як в Україні, так і за кордоном спеціальних лінгвістичних розробок, присвячених зазначеній темі, а також явною недостатністю існуючих матеріалів, які носять не системний, а розрізнений характер.

Новизна роботи полягає у тому, що, незважаючи на розробленість питання лексичних запозичень на матеріалі різних мов, дослідження турецької фахової мови торгівлі є темою, якій ніколи не присвячувалася окрема увага вітчизняних або зарубіжних тюркологів.

Насичення словника, в тому числі і мови торгівлі, західноєвропейськими, переважно інтернаціональними елементами, є природним процесом, враховуючи темпи глобалізації та розвитку міжнародної торгівлі.

В Туреччині проблематика функціонування в турецькій літературній мові запозичених з європейських мов елементів (*bati kaynaklı kelimeler*) широко досліджувалася протягом багатьох десятиліть ТЛС (ТДК) та провідними лінгвістами, такими як Aksan Doğan, Baydur Suat, Danişmend İsmail, Demiray Kemal, Eren Hasan, Ersoylu Halil, Hameed Furquan, Koklülül Ahmet, Korkmaz Zeynep, Özdemir Emin, Özkan Nevzat, Sezgin Fatih, Sunel Hamit, Şimşir Bilan, Ünver İsmail та ін. За цей час вченими було накопичено, систематизовано та оброблено суттєвий пласт фактичного та статистичного матеріалу, що реалізувався у численній кількості словників та теоретичних робіт. На пострадянському просторі питання лексичного складу турецької мови і місця європеїзмів розглядалося у роботах Кондратьєва В. Г., Кононова А. Н., Полякової В. С., Старостова Л. Н. та ін.

Активні стосунки між Османською імперією та європейськими країнами розпочалися за часів Сулеймана Пишного (1495–1566) [Кримський, 1996, 154], а починаючи з XVI ст. Османська імперія вже надавала широкі капітуляційні привілеї французьким купцям, а пізніше – і неогоціантам з інших країн. Спочатку турецька мова зазнала значного впливу італійської мови, що було наслідком контактів з генуезцями та венеціанцями; ця лексика складається

переважно зі слів, що позначають загальні поняття (pantolon, salon, salata), а також реалії, пов'язані з торгівлею, промисловістю, фінансами (borsa, banka, fatura, kambiyo) та мореплаванням (kaptan, korsan) [Полякова 1953, 7]. Певну кількість іспанської та італійської медичної і торговельної лексики привнесли в турецьку іспанські євреї, які емігрували до Османської імперії у XVI ст. [Sezgin 1999, 495]. Ці та інші давні запозичення є продуктом тривалого процесу асиміляції, багато з них використовуються протягом століть та не сприймаються носіями мови, як іншомовні. В XVI–XVII ст. турецька влада без обмежень допускала іноземні товари на внутрішні ринки, і в той самий час жорстко регламентувала виробництво їх аналогів місцевими ремісничими корпораціями [Иванов 2005, 22]. Вже у ті часи почався поступовий вплив французької мови. В 60-х роках XIX ст. Османська імперія підписала ряд торговельних угод з такими державами Заходу, як Англія, Франція, Австрія, Бельгія, Італія, США та ін., а також з Росією. Згідно з умовами цих договорів іноземці набули права ввозити та вивозити за межі Османської імперії переважну більшість промислової та сільськогосподарської продукції. Необхідно зазначити, що закріплені юридично права не завжди вдавалося впровадити в життя, що обумовлювалося багатьма факторами, одним з яких була недовіра та неприязне ставлення мусульманського населення до європейців [Иванов 2005, 39]. Саме тому іноземна лексика, що обслуговувала сферу торгівлі, майже не позначувалась на літературній мові, обслуговуючи лише замкнені кола. Хатт-і-хумаюн 1856 року надав іноземцям фактично таких самих прав, що й місцевому населенню і дозволив їм використовувати в своїх цілях природні та сировинні ресурси султанської Туреччини [Иванов 2005, 44]. Вищезазначені угоди “поховали” традиційний устрій османської економічної політики, перетворили країну на практично відкритий ринок для торговельного капіталу Заходу [Иванов 2005, 27–30] та розпочали еру економічної і культурної орієнтації на Захід.

На торгівлі з Османською імперією позначився і стрімкий розвиток морського транспорту та залізниць. В 1827 році в Стамбульському порту вже експлуатувався один пароплав, а до 1860-х років османські пароплавні лінії сягнули Ізміру, Салоніків та Олександрії [Иванов 2005, 49]. Першим будівництвом залізничних доріг у країні в 1856 році почали займатися англій-

ці (будівництво 130-кілометрової дороги Ізмір-Айдин та лінії Ізмір-Касаба (93 км) [Yerasimov 1977, 971]. З приходом до влади в 1876 році Абдул-Хаміда II будівництво залізничних доріг почало проводитись і в центральних районах Малої Азії та інших територіях імперії, в результаті в 1888 році була побудована залізниця Стамбул–Відень, яка зв'язала імперію з усією залізничною сіткою Європи, внаслідок чого до кінця правління цього султана вона становила біля 6 тис. км. [Özal 1991, 247]. Позначився на активізації контактів, а відтак і торгівлі з європейськими країнами, і розвиток зв'язку. На початку XX ст. телеграфні станції, які обслуговувалися переважно французькою мовою та латинським письмом [Şimşir 1992, 19], покрили всю територію імперії та сягнули її найвіддаленіших регіонів [Koloğlu 1996, 92].

На базі існуючого з 1856 року англійського Оттоманського банку (“Banque Ottomane”) було створено центральний державний банк під назвою “Імперський Оттоманський банк”, концесію на організацію якого було надано на 50 років англійським та французьким фінансистам. Таким чином, банк, що формально був державним, насправді належав англійському, французькому, а з 1875 року ще й австрійському капіталу; така ситуація була характерною для більшості банків, відкритих за часів Танзимату. Європейці принесли в Османську імперію ще такий елемент культури торгівлі, як середньо- та довгостроковий кредит (kredi), англійські та французькі банки надавали позики у розмірі 5–6% річних [Іванов 2005, 51–78].

В найбільших торговельних центрах імперії існували так звані торговельні музеї, в яких проводилися виставки вироблених в Європі товарів, діяли іноземні торговельні палати, що мали свої друковані органи, в яких детально висвітлювалася інформація про стан близькосхідних ринків, давалася реклама та різноманітні оголошення [Іванов 2005, 52].

У XVIII та першій третині XIX ст. щорічний приріст зовнішньої торгівлі з капіталістичними країнами був не більшим за 1–1,5%, а в наступні століття щорічні темпи росту османської зовнішньої торгівлі з Заходом були вже достатньо високими. У 1857–1873 роках вони склали близько 5% щорічно, приблизно таких самих показників вони сягали і наприкінці XIX – початку XX ст. В цілому ж, з кінця XVIII до початку XX ст. вони виросли приблизно в 10 разів [Owen 1981, 287].

Підписання у 1881 році Мухарремського декрету та заснування на його основі у 1881 році Адміністрації оттоманського публічного боргу, рада якої складалася з делегатів від фінансових кіл Англії, Голандії, Франції, Німеччини, Австро-Угорщини та Італії, зафіксували часткову втрату Портою економічної самостійності в результаті інтеграції її господарства та фінансів у світову капіталістичну систему [Иванов 2005, 83–84]. Комісія по державним боргам вела свої справи французькою мовою [Şimşir 1992, 19]. Закономірно, що інтенсивна торговельно-економічна та культурна експансія Заходу значно позначилася на турецькій; зокрема, іноземні компанії та установи, що з'явилися в Османській імперії після Капітуляції, поповнили склад турецької мови торгівлі словами з рідних мов.

Культурна орієнтація Туреччини на Європу в епоху Танзимату (*alafrangalık dönemi*) знайшла відбиток у вигляді великої кількості слів, запозичених з європейських мов, особливо з французької, які відображали науково-технічний прогрес і суспільно-політичну та культурну ситуацію Європи. Ще до початку Танзимату в Бабиалі було розпочато переклад європейських літературних та наукових творів; характерним є і той факт, що переклад здійснювався переважно не з мови оригіналу, а з французької. З відкриттям у 1727 році друкарні та виходом у 1831 газети ця тенденція ще більше посилилася, в мову влився потік іншомовних слів [Sezgin 1999, 495]. У 1868 році було відкрито Галатасарайський ліцей (*Galatasaray lisesi*), що став першою з низки освітніх установ, навчання в яких проводилося французькою. В багатьох інших школах, ліцеях, професійних та вищих навчальних закладах викладали французьку, англійську або німецьку мови. Зокрема, в Школі торгівлі Хамідіє (*Hamidiye Ticaret Mektebi*) обов'язковим було відвідування початкового курсу з іноземної мови. Цікаво, що перевага надавалася викладачам французам, англійцям, італійцям, грекам-румам та вірменам, яким указом 1856 року (*Islahat Fermani*) було надано рівних прав з викладачами-мусульманами або ж туркам, що отримали освіту за кордоном [Sezgin 1999, 499].

Навіть, незважаючи на вибух націоналізму в літературі, в кінці XIX і на початку XX ст. французький вплив залишався характерною рисою Туреччини. Тенденція до запозичення лексики з західноєвропейських, зокрема англійської мови, значно по-

силилась із розвитком та поширенням у Туреччині радіо, кіно, телебачення, підвищенням кількості економічних та політичних контактів з Європою. В 1928 році було проведено реформу абетки, внаслідок чого турецька мова перейшла на латиницю, що також, у свою чергу, полегшило процес запозичення. Значну частину тих західноєвропейських запозичень, еквіваленти яких і раніше були в турецькій мові, складає інтернаціональна міжнародна термінологія. Цей процес має, в цілому, об'єктивний характер, оскільки основна маса таких запозичень відноситься до сфер, система знань про які надавалася носіям турецької або безпосередньо на матеріалі західноєвропейських мов, або ж шляхом використання досвіду західноєвропейських країн та літератури, яка в них видається (велика кількість європеїзмів, особливо економічної, суспільно-політичної, науково-технічної та спортивної тематики увійшла до турецької мови посередництвом перекладу наукової, художньої та публіцистичної літератури). Не можна забувати про те, що мова торгівлі є невід'ємною частиною загальнолітературної, тож історичні зміни мовної норми, лексичного складу турецької мови протягом історії, в тій чи іншій мірі, знаходили відбиток в словниковому складі мови торгівлі, її граматичній структурі. Ступінь перетворення та повне засвоєння іноземних слів залежить від різних факторів, зокрема, таких, як характер та інтенсивність мовних контактів (прямі або опосередковані), рівень освіти серед населення, володіння іноземними мовами та шлях запозичення (через усну чи письмову мову). Матеріальні структури, які широко побутували в усній мові, є суттєво зміненими та засвоювалися краще, ніж ті, що функціонували у "високому стилі" та використовувалися на письмі.

Хоча боротьба за очищення турецької мови від іншомовних елементів почалася ще в XVI ст., особливого розвитку вона набула в другій половині XIX ст. Зі створенням у 1932 році Турецької лінгвістичної спілки (TDK) було започатковано масштабну роботу по очищенню турецької мови від іноземних слів (*özleşme*), пошуку адекватних турецьких відповідників для вже існуючих у міжнародній практиці стандартизованих термінів та створення на національній базі термінологічних систем (укладалися словники, що містять національні еквіваленти запозиченої лексики, проводилися конференції, конгреси, створювалися спеціальні комітети та комісії по розробці галузевих термінологій тощо). Поповнення

національних терміносистем проводилося різними шляхами, такими, як:

1) термінування в спеціальних значеннях питомої сучасної або застарілої лексики;

2) створення нових термінів існуючими в мові засобами словотвору;

3) переклад термінів і термінологічних словосполучень та скорочення їх засобом еліпсису або конденсації їх у складні слова;

4) пряме запозичення термінів.

Першими двома способами створюються турецькі терміни з метою замінити ними існуючі іншомовні лексеми; третій використовується проти іншомовних термінів – складних слів та словосполучень, останній – у випадках, коли неможливо створити адекватний відповідник засобами турецької мови. Щоправда, штучне створення та дослівний переклад іншомовних термінів нерідко призводили до детермінологізації турецьких відповідників, у зв'язку з чим значна частина неологізмів залишалася за рамками діючого лексикону; окрім того, в період розвитку певної галузі знань штучно створені на базі рідної мови терміни ускладнюють сприйняття інформації; в таких випадках більш бажаним є використання загальноновизнаного терміну іншомовного походження, адже запозичення, особливо інтернаціоналізми, є однозначними та більш точними, полегшують порозуміння між спеціалістами різних національностей та не створюють плутанини. Ще за часів Танзимату деякі вчені на чолі з відомим лінгвістом та лексикографом Шемседіном Самі не заперечували можливість помірного запозичення термінів європейського походження.

Підрахунок кількості іноземних лексичних елементів у мові є досить суб'єктивною справою, і у різних авторів ми зафіксуємо різні цифри. Так, на конференції, влаштованій TDK в 1962 році, Конур Ертоп, порівнюючи тексти за 21 грудня 1925 року та 18 травня 1962 року, встановив, що кількість слів, запозичених із західних мов, зростає з 6% до 10%. На цій же конференції Омер Асім Аксой, порівнюючи словники Шемсеттіна Самі “Kamus-i Türkü” та “Türkçe Sözlük”, виданий TDK через 60 років після нього, встановив, що в “Kamus-i Türkü” – запозичення з західноєвропейських мов складають 4%, а в “Türkçe Sözlük” вже 15% [Dilde özleşmenin sınırı ne olmalıdır 1962, 32]. За деякими підрахунками близько 500 слів увійшли в турецьку

з грецької [Akgündüz 2002, 309], 22% – з італійської, 16% – з французької, 8% – з вірменської та 4% – з англійської [Sezgin 1999, 502]. У словнику турецької мови, виданому Турецькою Лінгвістичною Спілкою, кількість французьких слів налічує 388 на літері А, 208 – на літері В, 195 – на літері D, 212 – на літері Е та 209 – на літері F [Akgündüz 2002, 309].

Відчутний імпульс до подальшого розвитку мова торгівлі отримала у ХХ столітті. Сьогодні в Туреччині, як і у всьому світі, мовою ділового листування переважно є англійська, адже вона використовується на міжнародній арені у якості мови для міжнаціонального спілкування. Важливим є і той фактор, що на сьогоднішній день близько 3,5 мільйонів турків проживає у межах Європейського Союзу [Gözyaydın 2002, 244]. Сучасні іншомовні терміни активно входять у мову шляхом популяризації наукових досягнень на сторінках ґрунтовних праць, реферативних та оглядових статей, що з'являються у газетах та журналах, при перекладі необхідної наукової, технічної літератури тощо, при співпраці турків з іноземними спеціалістами.

Варто зазначити, що в даній роботі, спираючись на думку більшості мовознавців, ми трактуємо термін “запозичення” як насичення турецької мови іншомовними морфемами, словами чи сполуками, в результаті чого мова отримує нові слова без будь-яких морфологічних змін, або ж створюються слова з частковою морфологічною субституцією, які є поєднанням іншомовної основи з турецьким словотворчим афіксом. Дана одиниця отримує місце в парадигматиці та синтагматиці мови, може служити основою новоутворень, ставати початком словотвірного гнізда, отримувати валентні ознаки, синонімію, розвивати полісемію, набувати конотативних ознак тощо [Селіванова 2006, 158–159]. У процесі запозичення слово чи сполука може зберігати своє первісне значення або ж звужувати свою семантику, втрачаючи певні значення чи розширюючи вже існуючі, набувати нових значеннєвих та стилістичних відтінків. В ХХ ст. почала домінувати тенденція до використання інтернаціональних елементів. Переважна більшість мовознавців вважає інтернаціоналізмами такі слова, які повністю або частково збігаються зовнішньою і внутрішньою формою і мають значення, що відбивають загальноновизнані поняття міжнародного характеру. Інтернаціональним елемент може називатися лише тоді, коли він зустрічається принаймні у трьох

неспоріднених мовах [Кияк 2001, 53–56]. Хоча інтернаціоналізм складніше сприймається і розуміється, стисла форма, відносна точність і міжнародна популярність складають його переваги в практиці спілкування [Кияк 1989, 77].

У результаті проведеного аналізу в турецькій фаховій мові торгівлі нами було зафіксовано наступні основні групи запозичень, переважно інтернаціоналізмів, сформованих під впливом європейських мов:

1. Повні інтернаціоналізми – слова, основи, об'єднані схожістю зовнішньої та внутрішньої форм. Внаслідок граматичної адаптації терміни, що запозичуються з індоєвропейських мов, підлягають правилам турецької словозміни та фонетики. Зокрема, у процесі фонематичної субституції букви та звуки, непридатні турецькій мові, замінюються на близькі за звучанням, це значно полегшує вимову та засвоєння таких слів, запозичених у першу чергу з французької. Разом з явищем фонематичної асиміляції відбувається морфологічне уподібнення слова, в процесі якого структура іншомовних слів максимально наближується до власне турецьких структур (*kontrat–contract–контракт, distribütör–distributor–дистрибу'ютор, akreditif–letter of credit–акредитив, aktif–active–актив, avans–advance–аванс; police–policy–поліс; bütçe–budget–бюджет; borsa–bourse–фондова біржа*).

В переважній більшості випадків, у результаті запозичення та асиміляції іншомовного слова, на нього поширюються всі положення турецької граматики: воно не має роду, може утворювати похідні шляхом афіксації тощо. Основи запозичених слів активно використовуються для утворення нових лексичних одиниць і подальшого поповнення словникового запасу мови. Словотворча активність запозиченої лексики пояснюється, перш за все, потребою у позначенні певного нового поняття, якості чи процесу, основна ознака якого пов'язана з запозиченим іменником чи прикметником. Прикладом можуть бути такі деривати, як *kambiyoculuk, tröstleşme, komisyonculuk* тощо. Однак, випадки кардинальної морфологічної обробки є досить нечасті. В той же час, в турецькій мові, функціонує також і значний пласт неповністю адаптованих слів, морфологічний тип та звукова структура яких не зовсім відповідають турецьким моделям (*acio–agio–ажіо, ciro–giro–журо, ekonomi–economu–економіка, police–*

policy-polis). Питомо турецьким словам притаманні сингармонізм (закон гармонії голосних та приголосних) та повноголосся (недопустимість співіснування в одному складі двох голосних чи приголосних звуків).

2. Квазіінтернаціоналізми – інтернаціоналізми за внутрішньою формою (семантичні кальки). Напр.: *tüzel kişi – juridical person – юридична особа, vergi kaçaklığı – tax dodging – ухилення від податків; özel kişi – private person – фізична особа, tasdikli fatura – certified invoice – завірена фактура, kredi açmak – open a credit – відкривати кредит, kurucu hisse senedi – founders' shares – частка засновника, değerli kağıtlar – valuable papers – цінні папери, dış borç – foreign debt – зовнішній борг, dalgalı kur – floating rate – плаваюча відсоткова ставка* тощо.

3. Часткові інтернаціоналізми за зовнішньою формою (складаються переважно з двох, рідше – трьох та чотирьох компонентів, один з яких повний інтернаціоналізм, інший – квазіінтернаціоналізм). Такі одиниці складають значний відсоток. Необхідно зазначити, що досить часто зустрічається контамінація запозиченого та національного елемента (компонентами складних торговельних термінів-словосполучень, утворених за допомогою лексико-синтаксичного способу, можуть бути як власне турецькі слова, так і запозичення з європейських або арабської мови). Напр.: *potansiyel Pazar – potential market – поменційний ринок; antidamping gümrük tarifesi – anti-dumping tariff – антиміддінговий тариф; nominal sermaye-nominal capital – статутний капітал; kliring anlaşması – clearing agreement – угода про клірингові розрахунки; dış ticaret bilançosu – trade balance – торговельний баланс, parite fiyatı – parity price – паритетна ціна; ihracat kotası – export quota – експортна квота; limited şirket- limited company – товариство з обмеженою відповідальністю, lisans anlaşması – licence agreement – ліцензійний договір, mukavele fiyatı – contract price – контрактна ціна* та ін.

4. Часткові інтернаціоналізми за внутрішньою формою (при цьому зовнішня форма різна, один з компонентів-квазіінтернаціоналізм). Напр.: *dilimli vergi – schedule tax – поетапна сплата податків, döner kıymet – circulating assets – оборотні фонди, ek ithal vergisi – import surcharge – штраф на імпорт* тощо.

Дослідження сучасної мови торгівлі показує, що більша частина

запозичень належить до іменників, що позначають конкретні предмети та явища, значно менша кількість є прикметниками. Дієслова турецька мова майже не запозичує, проте зустрічаються утворення із запозиченими словами, так звані складні дієслова (*borç almak – брати в борг; borç vermek – давати гроші в борг, kote etmek – quote – котирувати, damping uyarak-dump – збувати товари за демпінговими цінами* тощо).

Отже, підсумовуючи даний матеріал, ми дійшли наступних висновків:

1) незважаючи на те, що в Турецькій республіці надається серйозна увага чистоті мови, тобто боротьбі з іншомовними елементами, фаховій мові торгівлі притаманний досить високий рівень інтернаціоналізації, вона є відкритою для запозичень. При цьому їй властиве існування значної кількості абсолютних синонімів – власне турецьких лексичних одиниць, арабо-перських запозичень та запозичень із західних мов, значна частина яких є інтернаціоналізмами;

2) турецька мова є мовою-реципієнтом у сфері торгівлі, тоді як мовами-продуцентами є французька, німецька та італійська, на чолі з англійською. Запозичення з інших мов є менш регулярними та мають спорадичний характер;

3) лексичні запозичення з європейських мов, що функціонують в турецькій мові, є власне запозиченими словами, семантичними кальками та словами, що виникли в результаті семантичного зсуву.

Явище запозичення, як інтернаціональної торговельної лексики, що не має турецьких еквівалентів, так і такої, що дублює вже існуючі питомі турецькі та запозичені з інших мов слова, є живим процесом, що інтенсивно триває і сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. **Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти.** Київ, 2000.
2. Иванов С. М. Османская империя в мировой экономической системе (вторая половина XX – начало XXI века). Санкт-Петербург, 2005.
3. Кияк Т. Р. **Інтернаціональне та національне у термінотвор-**

- чому процесі // Українська термінологія і сучасність:** Зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. Київ: КНЕУ, 2001. Вип. IV.
4. *Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения:* Учеб. пособие. Киев: УМК ВО, 1989.
5. *Кримський А. Історія Туреччини.* Київ – Львів, 1996.
6. *Полякова В. С. Вопросы лексики современного турецкого литературного языка.* АКД – Ленинград, 1953.
7. *Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія.* Полтава: Довкілля. – Київ, 2006.
8. *Akgündüz A. 21 yüzyılda türkçenin hedefleri // Türkçenin dünü, bugünü, yarını: Uluslararası bilgi şöleni: Bildiriler, 7–8 Ocak 2002.* – Ankara., Kültür Bakanlığı yay., 2002.
9. *Dilde özleşmenin sınırı ne olmalıdır?* Ankara Üniversitesi Basımevi, TDK Tanıtma Yayınları, Açıkoturum Dizisi No. 1. 1962.
10. *Gözaydın N. Türkçenin Türkiye ve Almanyadaki görünümü ve karşılaştırmalı bir içerik analizi.* Türkçenin dünü, bugünü, yarını: Uluslararası bilgi şöleni: Bildiriler, 7–8 Ocak 2002. – Ankara, Kültür Bakanlığı yay., 2002.
11. *Koloğlu O. Ottoman modernization in the fields of transportation and communication // The introduction of Modern Science and Technology to Turkey and Japan, 1996.*
12. *Owen R. The Middle East in The World Economy. 1800–1914.* London – New York, 1981.
13. *Özal T. Turkey in Europe and Europe in Turkey. Nicosia: 1991.*
14. *Sezgin F. Türkçede batı kaynaklı kelimelerin tarih içindeki seyri // Osmanlı: C. 9. A., 1999.*
15. *Şimşir B. Türk yazı devrimi.* – Türk Tarih Kurumu Basımevi. – Ankara, 1992.
16. *Yerasimov S. Az gelişmişlik sürecinde Türkiye. C. 2. İstanbul, 1977.*